

Afrika'dan Türkiye'ye Göç ve Göç Teorileri

İşçiler, Patronlar, İşportacılar, Öğrenciler, Sporcular, Mülteciler

Derleyen ve Yayına Hazırlayan:
MAHİR ŞAUL

GÖÇ

AFRİKA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇ VE GÖÇ TEORİLERİ

İşçiler, Patronlar, İşportacılar, Öğrenciler, Sporcular, Mülteciler

Derleyen ve Yayına Hazırlayan
MAHİR ŞAUL

AFRİKA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇ VE GÖÇ TEORİLERİ

İşçiler, Patronlar, İşportacılar, Öğrenciler, Sporcular, Mülteciler

Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Mahir Şaul

Nika Yayınevi - 271

1. Baskı: Şubat 2025

ISBN: 978-625-6520-54-7

Sertifika No: 48850

Redaksiyon: Oğuzhan Dursun

Kapak Tasarım: Hacer Özyanıkoğlu

Sayfa Düzeni: İlhan Ulusoy

© Bu kitabın basım, yayın, satış hakları © Nika Yayınevi Basım Yayın Matbaacılık Dağıtım Reklam Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, mekanik, elektronik, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz. Kitaptaki yazıların her türlü hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Baskı ve Cilt: Bizim Büro Matbaacılık

Sertifika No: 42488

Nika Yayınevi

Kültür Mah. Dr. Mediha Eldem Sokak

No: 55/2 Kızılay/Ankara

T: 0312 433 71 15

www.nikayayınevi.com.tr

info@nikayayınevi.com.tr

AFRİKA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇ VE GÖÇ TEORİLERİ

İşçiler, Patronlar, İşportacılar, Öğrenciler, Sporcular, Mülteciler

Derleyen ve Yayına Hazırlayan
MAHİR ŞAUL

Nika Yayınevi

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM

AFRİKA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇ: YAKLAŞIMLAR, TEORİLER,
İNSANLAR VE KONULAR..... 7

Mahir Şaul

2. BÖLÜM

ÇAY HASADINDA SAHRA ALTI AFRİKALILAR: COVID-19 SIRASINDA DOĞU
KARADENİZ'DE MEVSİMLİK TARIMA KATILIM, ARACILAR VE ETNİK AĞLAR..... 71

Mustafa Ammar Kılıç - Muhammed Yasir Bodur

3. BÖLÜM

DİJİTAL ÇAĞDA TÜRKİYE İLE FİLDİŞİ SAHİLİ ARASINDAKİ MÜBADELELER:
TABANDAN KÜRESELLEŞMENİN AĞLARI VE ÜRÜNLERİ 109

Issouf Binaté

4. BÖLÜM

İSTANBUL'DA ÖĞRENİM GÖREN SAHRA ALTI AFRİKA
ÜLKELERİ ÖĞRENCİLERİ 129

Bilge Çağatay

5. BÖLÜM

SOMALİ'DEN TÜRKİYE'YE ÖĞRENCİ GÖÇÜNÜN ON YILI:
KİMLİK, DİASPORA, KALKINMA..... 151

Erdem Kayserilioğlu

6. BÖLÜM

KUZAY KIBRIS'TA AFRİKALI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ VE TÜRKİYE
YÜKSEK ÖĞRENİM DÜNYASIYLA KARMAŞIK BAĞLANTILAR 185

Théotime Chabre

7. BÖLÜM	
SAHRA ALTI AFRİKALİ GÖÇMENLERİN SOSYAL KİMLİK ALGISI VE BU ALGIDA KUMKAPI SEMTİNİN MEKÂNSAL ROLÜ.....	205
Yakup Azak	
8. BÖLÜM	
ULUSLARARASI GÖÇ VE KUTSAL RUH: İSTANBUL'DAKİ AFRİKALİ GÖÇMENLERİN PENTEKOST KİLİSELERİ	235
Mahir Şaul	
9. BÖLÜM	
TELEVİZYONDA AFRİKA KÜLTÜRÜ: BİR BAŞKA GÜZEL.....	279
Claudia Vera Bülbül	
10. BÖLÜM	
YASAYLA YAŞAM ARASINDA AFRİKALİ GÖÇMENLER	303
İbrahim Kibar	
YAZARLAR	328
ETNOGRAFİK FOTOĞRAF SEÇKİSİ.....	333
DİZİN.....	349

1. BÖLÜM

AFRİKA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇ: YAKLAŞIMLAR, TEORİLER, İNSANLAR VE KONULAR

Mahir Şaul

Giriş

Bu kitapta Türkiye'nin son kırk yılda aldığı uluslararası göç hareketinin bir yanı olan Sahra altı Afrika ülkelerinden gelen göçmenler üzerine araştırmalar sunuyoruz. Afrikalı göçmenlerin çoğu çalışma hayatına katılarak para kazanmak veya yüksek eğitim almak amacıyla ülkemize geliyor. Bu iki amaç, bazı bölümlerimizden açıkça anlaşılacağı gibi, kesin çizgilerle birbirinden ayıramaz. Betimleme ve tahlillerimiz son on beş yıl üzerinde yoğunlaşıyor. Ayrıca, Afrika'dan Türkiye'ye göçün önceki safhaları, dünyanın başka yerlerinde bu hareketle karşılaştırılabilecek başka uluslararası göçler ve özellikle Afrikalıların son zamanlarda yeryüzünün her tarafına gerçekleştirdiği küresel hareketlilik bir yorum evreni ve teorik kavram çerçevesi oluşturuyor.

Bu kitapta sunulan araştırmaların özelliği, hepsinin alan çalışması araştırma tekniklerinin ürünü olması. Bazı bölümlerde katılımcı gözlem yoluyla elde edilen bilgiler sözlü ve yazılı anket uygulamalarının sonuçlarıyla beraber, kimi yerde de resmi kaynaklardan istatistik bilgileriyle desteklenerek veya kontrol edilerek kullanılıyor. Bununla birlikte, incelemelerin hepsinde, başlıca araştırma tekniği olarak araştırmacının kişisel katılımı, göçmen öznelerle yüz yüze karşılaşması, konuşması, toplumsal mekânda mübadeleyle geliştirilen anlayış ve sezgi, araştırma etkinliğinin özünü oluşturuyor. Sosyal antropolojinin ve bazı sosyoloji veya sosyal psikoloji akımlarının geliştirdiği gözlemci katılım teknikleri Türkiye'nin toplumsal araştırma hayatında bilinmeyen şeyler değil. Ama yakın zamanlarda yapılmış uluslararası göç araştırmalarında uygulanmaları ancak az sayıda tez çalışmasında görülüyor, bu örnekleri de daha çok ya-

bancı üniversitelerde geliştirilmiş ve tasarlanmış çalışmalarda buluyoruz. Kitapta sunduğumuz araştırmaların bu bakımdan esin kaynağı olabileceğini düşünüyoruz. Kitaptaki incelemelerin bir başka ortak özelliği konu genişliği ve Afrika'dan veya başka yerlerden gelen göçmenlerin deneyimlerinin farklı ve daha önce üzerinde durulmamış yanlarına ışık tutmaları. Sadece yazıların başlıklarına bakmak bile, konu dağarcığının ne kadar geniş bir alana yayıldığını anlamaya yetecektir.

Bölümlerdeki yazılar göçmenlerin kişisel deneyimlerini, sözle anlattıkları beklentilerini veya örtülü kalan, açıkça söylenmediği halde görüşme ve konuşmalar sırasında beliren veya sezilen niyetlerini, öznel düşünce hayatlarını, umut ve hedeflerini incelemenin ana konularından sayan bir bakış sergiliyor. Öte yandan yazılar, Afrika kıtasının değişken ve gelişmekte olan toplumsal şartlarına, Afrika ülkelerinin farklı kültürel özelliklerine ve çeşitliliğine duyarlı, bu ölçüleri araştırmanın başlangıç noktası ve yol gösterici rehberi yapan bir düşünce ikliminin ürünü.

Bölümler kişisel projelerden, yazarlarının kendi ilgilerinden ve teorik yönelimlerinden kaynaklanıyor. Bu araştırma yörüngeleri, 2020 yılında başlayan, TÜBİTAK'ın Uluslararası Lider Araştırmacılar Programı'nın desteğiyle yürütülen araştırma projesinin çatısı altında buluştu; bu projenin verdiği araştırma ve alan çalışması imkânları bir iletişim ve etkileşme ortamı yarattı. Üç yıllık çalışmanın sonunda, bunların bir kısmını ortak yayın yaparak sosyal bilim çevrelerine sunma arzusu duyduk. İki yabancı araştırmacımızın bölümleri de bir ölçüde projemizin etkileri ve yorumlarıyla kitaptaki son şekillerini aldı.

Bu başlangıç bölümü inceleme metinlerine geçmeden önce, göç alanında ki çalışmalara destek olabilecek bazı genel görüşler üzerine bir sunum teşkil ediyor. Göç literatüründe kullanılan terim ve kavramları tarafsız olmama ya çalışan eleştirel bir bakışla gözden geçirmek ve karşılaştırmalar yapmak için bir fırsat, ayrıca kitabın öbür bölümlerdeki ampirik çalışmalara hazırlık olarak tasarlandı. Tartışılan fikirlerin ve kaynak eserlerin bir kısmı, proje çalışmalarımızı sürdürürken yaptığımız konuşmaların, okumaların ve çeşitli eğitim etkinliklerinin ürünü. Bu giriş metni kitabın diğer bölümlerine göndermeler içeriyor, ancak bu bölümlerdeki çalışmaları ve yorumları özetlemek ve birbirine bağlamak amacını taşıyor. Burada göndermeler okuru etraflı tahlillere yöneltmek için uyarı olarak veriliyor. Giriş bölümünün son kısmında, incelediğimiz göç hareketlerinin başlangıç yeri olan ve 50 bağımsız ülkeden oluşan Sahra altı Afrika'yı ana çizgileriyle birkaç sayfada tarihsel ve toplumsal özet olarak sunuyorum.

21. yüzyılda Türkiye'nin aldığı dış göç hem Afrika'dan hem de daha büyük ölçüde Ortadoğu'daki komşularından veya daha uzak olan Orta Asya cumhuriyetlerinden ve Güney Asya'dan geliyor. Şöyle bir soruyla başlayacağız: Bu uluslararası devinim, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısında almaya başladığı ve bir yüzyıla yakın sürmüş göç ve iskân hareketlerinden ne bakımdan farklı?

Eski göçler Cumhuriyet'in kuruluş yıllarıyla sona ermemiş, 20. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş, ulusal toplumun oluşmasını ve niteliğini belirlemiştir. Yakın zamanlarda, bu eski göçleri hatırlamak, onları zamanımızın yeni uluslararası göçleriyle bir arada anmak, çoğumuz zaten göçmeniz söylemiyle yakınlık göstermek yaygın bir jest haline geldi. Böyle cümlelerin altında iyi niyet yatıyor ve göçmenleri dışlayan tavırlara karşı bir duruş sergiliyor. Ancak bununla yetinmek yeterli değil. Bugünkü göçün toplumumuzdaki durumunu ve göçmenlerin karşılaştığı zorlukları anlaşılır kılmak için tahlili derinleştirmek ve Türkiye'nin ulus kurma deneyiminin ana hatları konusunda bilinçli olmak gerekiyor.

Sözlükler "muhacir" ve "göçmen" sözcüklerinin aynı anlama geldiğini belirtir ama konuşmada veya metinlerde bu iki söz aynı şekilde kullanılmaz ve aynı toplumsal içeriği yansıtmaz. Anlam farklılığı üzerinde biraz durmak, Türkiye'nin son yıllarda aldığı uluslararası dış göç ile eski göçler arasındaki farkı kavramak için bir başlangıç noktası olacak.

Muhacir ve Göçmen

"Muhacir", 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yarısında, savaş veya isyanlar sonucunda Balkan ülkelerindeki yerlerinden ayrılmış ve bugünkü Türkiye'nin sınırları içine yerleştirilmiş, böylece Cumhuriyet'in yeni ulus oluşumuna asli öğeler olarak karışmış gruplara verilen isimdi. Örnek olarak, İngilizce Wikipedia'nın "Muhacir" maddesinde şöyle bir açıklama buluyoruz: "Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde Doğu Trakya ve Anadolu'ya göç eden ve sayıları yaklaşık 10 milyon tahmin edilen Türk veya Arnavut, Boşnak, Müslüman Yunan, Çerkez, Kırım Tatarı, Pomak, Müslüman Sırp, Müslüman Roma aslından Osmanlı tebaası ile bunların soyundan gelip Türkiye'de doğanlar." Sonunda, "bugün Türkiye'deki 85 milyon civarındaki nüfusun çeyreği ya da üçte biri bu Muhacir kökeninden gelir" diye ekliyor.¹

1 "[...] the estimated 10 million Ottoman Muslim citizens, and their descendants born after the onset of the dissolution of the Ottoman Empire, mostly Turks but also Albanians, Bosniaks, Greek Muslims, Circassians, Crimean Tatars, Pomaks, Serb Muslims, and Muslim Roma who emigrated to East Thrace and Anatolia from the late 18th century until the end of the 20th century [...] Today,

Eski Osmanlı yönetimi, iskân politikasında şehir ve tarım bölgelerinde değişik etnik kökenden insanları bilerek yan yana ayrı gruplar olarak yerleştiriyordu. Bunların arasında ayrıcalık farkları yaratılması, karşılıklı olarak birbiriyle gerginlik ve rekabet içinde yaşamaları merkezin siyasi kontrolünü kolaylaştıran bir yönetim ilkesiydi. 19. yüzyılda Müslüman/Hıristiyan karşıtlığı belirginleşti ve bu politika bu yönde evrildi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslar'dan gelip yerleştirilen büyük göç toplulukları bu gelişmede şekillendirici rol oynadı. 19. yüzyılın sonuna varıldığında, yerleştirme ilkesi daralan imparatorluk sınırlarının dışında kalan Müslümanları Osmanlı Devleti sınırları içine yerleşmeye teşvik etmek, icabında gerekirse zorla göç ettirmek, Hıristiyanları ise tersine kaçırmak, böylece bölgelerde ve yerel alanlarda Müslüman/Hıristiyan oranını değiştirmek politikasına dönüştü. Sema Erder'in (2018) bölüm başlıklarını kullanacak olursak, "Yönetmek için karıştırmak" uygulaması bırakıldı, onun yerine "Yönetmek için ayıklamak" ilkesine geçildi.

II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında, nüfus aktarımı yoluyla değişik bölgelerde Müslümanları çoğunluk haline getirme hedefi açıklık kazandı. Böylece, Tanzimat idaresinin 1840'tan beri uygulamaya koyduğu, değişik nüfus öğelerini ayrıcalıkları kaldırma ve dayanışma yoluyla bir araya getirme (ittihâd-ı anâsır) politikası reddedilmiş ve tersine, "ittihâd-ı İslâm" a çevrilmiş oluyordu (Timur 2020, 157-161). 1877 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkanlar'dan nüfus aktarımında bir dönüm noktası oldu. Ancak "muhacir" sözü tam olarak (kendileri de Balkanlı Müslümanlar olarak muhacir addedilebilecek) İttihat ve Terakki Fırkası yöneticilerinin 1913 Babiâli Baskını ile iktidarı ele geçirdikten sonra başlattığı yeni nüfus politikası ile ortaya çıktı. Fuat Dündar'ın açıkladığına göre, bu politikanın altında, elde kâğıt kalem hesap yaparak her il ve ilçesi %90'ı veya daha fazlası Müslüman kimlikli kişilerden oluşmuş bir millet yaratmayı amaçlayan toplum mühendisliği yatıyordu.²

"Muhacir", 20. yüzyılda "soydaş" sözüyle birlikte yeni bir ulus/millet yaratmak için nüfusu şekillendirme politikasının işareti oldu.³ 1950'lerde veya

---

between a third and a quarter of Turkey's population of 85 million have ancestry from these Muhacirs."

- 2 Balkan muhacir göçünün yüz yıllık tarihinde zaman zaman bazı etnik kökenliler başkalarına göre tercih edilmiş olabilir, ama son tahlilde yöneticiler için önem taşıyan en önemli ölçü Müslüman, Sünni, hatta Hanefi kimliği idi (Kirişçi 2000). Bu yüzden, Türkiye'nin muhacir topluluklarında ortak Müslüman kimliği ve onun sayesinde imtiyazlı zümreye dahil edilmenin bilinci bir etnik gruba bağlı olmaktan daha fazla önem taşır hale geldi, dil ve kültüre dayalı kimlik duygusu bastırıldı ve sergilemekten kaçınıldı. 1989 Bulgaristan göçü, kabul edilen sonuncu Balkan muhacir dalgası oldu (Erder 2018: 143-193).
- 3 Bu nüfus politikası uğrunda, nüfusun yarıya yakını tehcir, kıyım, mübadele, daha sonra da hukuki ve hukuk dışı yollardan bezdirme, usandırma yollarıyla izale edildi. Yerlerine yerleştirmek üzere Balkanlar'dan alınan değişik dil ve kültür gruplarına mensup olan muhacirler aradaki açığı

'60'larda, konuşma esnasında bir kişinin bir başkasına "Muhacir misiniz?" diye sorması aşağılama veya duyarsızlığın ifadesi olarak algılanmazdı. Sorunun yöneltildiği insanın Türkiye vatandaşı olduğu varsayıldı. Başka türlü söylersek, "muhacir" sözcüğü, son Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet hükümetlerinin, Müslümanların iç göçü yoluyla "yeknesak vatan" kurma resmi politikasının ürünü ve işaretidir.⁴

"Göçmen" sözcüğü ise, yakın dönemde değişik bir hareketliliğe gönderme yapıyor. Bir kere sözcüğün kendisi yeni; 1935'te Türk Dil Kurumu'nun *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda yeni türetilmiş sözcük olarak madde başlığında beliriyor.⁵ Göçmen sözü 1980'lerde görünürlük kazanmaya başlayan yeni bir duruma, Türkiye'de oturan yabancı uyrukluların çoğalmasına bağlı olarak yaygınlaşıyor. İlk gelen yabancı ülke yurttaşları birbirinden uzak olan ve değişik çağrışımlar yapan iki ayrı coğrafi bölgeden kaynaklanıyordu. Birinci bölge, Orta Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'ydi. Turizm ve küçük çaplı ticaret amacıyla başlayan ziyaretler zamanla geçim ve para biriktirmek için çalışmak veya evlilik, giderek mülk sahibi olma gibi bağların oluşmasına ve uzun süreli ikamete dönüştü. İkinci coğrafi bölge, Türkiye'nin doğusundaki komşu ülkeler: İran ve Irak, bir de onlarla sınırı olan ama Türkiye'ye daha uzak kalan daha başka Asya ülkeleri.

20. Yüzyılın Sonunda Ticaret Ziyaretleri ve Yeni Göç Dalgaları

Ziyaret ve göç hareketleri, birbirini izleyen ama örtüşen iki safha oluşturuyor. Bu safhalardan birincisi, 1970'lerde, Avrupa'da Soğuk Savaş daha bitmeden ve Doğu Bloku dağılmadan önce başladı (İçduygu 2003). Önce Romanya, Moldova ve Polonyalılar geldi; sonra onlara Rusya ve Ukraynalılar katıldı; yaklaşık on yıl sonra da dağılmış olan Sovyetler Birliği'nin ardıl ülkeleri olan Gürcistan, Türkmenistan, Ermenistan yurttaşları görülmeye başlandı. Bu ülkelerden ücretli işlerde çalışmak niyetiyle gelip göçmen olarak kalanlar, daha önce bavul ticareti için gelen ziyaretçilerin açtığı kanalları ve başlattığı ilişkileri izliyordu, bazen de aynı insanlardı. Bu ilk göçmen hareketi dönemi, İstanbul'da birinci

---

kapatamayınca ve nüfus azalınca, doğumları teşvik eden politikalar (pro-natalism) uygulandı. İttihat ve Terakki iktidarı ile birbirini izleyen Cumhuriyet hükümetlerinin ortak özelliği budur.

4 Yeknesak vatan: Çeşitlenme göstermeyen, tek tipten oluşmuş vatan. Kastedilen, nüfus mübadelesi sayesinde başarılı olmuş olan durum, Türkiye'de kalan insanların ezici çoğunluğunun Sünni Müslüman olmasıydı. İsmet Bey' [İnönü] bu deyim, Lausanne (Lozan) Heyeti Reisi ve Hariciye Vekili olarak 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada kullanır.

5 Cep Kılavuzu (İstanbul, Devlet Matbaası, 1935, 135). Göçmen sözcüğünün ilk defa bu basılı kaynakta kullanıldığını Sevan Nişanyan'ın etimolojik sözlüğünden öğreniyoruz.

küçük ölçekli dış ticaret semti olan Laleli'yi yarattı.⁶ Tarihi İstanbul'un göbeğinde (şimdi Suriçi diye anılan bölge), İstanbul Üniversitesi'nin orijinal yerleşkesi Beyazıt'ın yanında, değişik hazır giyim ve deri eşya türlerine adanmış toptancı mağazalarıyla, otelleri, bankaları ve kargo şirketleriyle Laleli ve ondan ayırt edilmesi zor hale gelmiş Aksaray semtleri halen aynı işlevi görmeye devam ediyor, Afrikalı tüccar ve göçmenlerin etkinliklerine de sahne oluyor. Ama Afrikalılardan önce birinci dalgayı izleyen ikinci dalga Tacikler, Kazaklar, Özbekler ve nihayet Çin'in Xinjiang (Sincan) bölgesinden gelen modern Uygur göçmenler oldu (Peraldi 2009, 39). Laleli semtine, ikinci bir göçmen tedarik bölgesi katıldı: Şehrin kuzey tarafındaki Osmanbey (Halaskargazi Caddesi ile Nişantaşı arasında kalan sokaklar; vitrinlerdeki Farsça, Rusça ve Arapça ilanlardan hedeflenen alıcı kitle belli olur). Daha sonra, İstanbul şehrinin batısında, merkeze daha uzak kalan ama tekstil imalat yerlerine yakın Zeytinburnu ve Merter tedarik mahalleleri ortaya çıktı.

Türkiye'nin aldığı göç hareketinde yeni safha, 1979'da İran Devrimi'yle açıldı. İktidarı ele geçiren İslami rejimin karşıtları veya mağdurları, Türkiye'ye doğudan kitle halinde giren bir mülteci topluluğu oluşturdu. İran Devrimi'ni izleyen on beş yıl içinde bir buçuk milyondan fazla İranlı mültecinin Türkiye'ye girdiği tahmin ediliyor (IOM 1995). Bunun arkasından, Ortadoğu'da, daha başka nüfus hareketleri yaratan silahlı mücadeleler oldu. Önce 1980'de başlayan ve 8 yıl boyunca devam eden, çok sayıda ölüme ve yıkıma neden olan İran-İrak Savaşı (1980-1988); peşinden, 1990-1991 yılında ABD ve müttefiklerinin Irak'a saldırması; onu izleyen yıllarda Irak'taki Saddam Hüseyin hükümetine karşı isyan hareketlerini desteklemeleri, Irak ordusunun tepki olarak kuzeydeki ayrılıkçı Kürt kuvvetlerine taarruzu ve nihayet, Türkiye'nin siyasi ve askeri destek vererek Irak'taki çatışmalara karışması, aynı zamanda da Doğu Anadolu'da PKK isyanı ve bastırılması. Bu neredeyse kesintisiz gerginlik, çatışma ve tehlike ortamı, Türkiye'nin doğu sınırlarındaki göç ve siyasi iltica olaylarını görülmemiş kitle hareketlerine çevirdi. 1990'larda Irak'tan gelenlerin sayısı İranlıları aştı. 1994'ten sonra ise PKK'ya karşı Silahlı Kuvvetlerin başlattığı harekât, eşi görülmemiş büyüklükte bir iç göçe yol açtı. Bu göçler Türkiye'nin batısındaki büyük şehirlerin çehresini değiştirdi. Demografik hareketliliğin bu safhası, o sıralarda daha yeni başlamakta olan Afrika göçünün gelişeceği mahalle ortamlarının oluşmasına katkıda bulundu. 2000 yılında dahi, en hızlı gelişen göç hareketini Afganistan, Bangladeş, Pakistan, Sri Lanka ve Sudan'dan siyasi iltica talebiyle gelenler oluşturuyordu.

6 Bkz. Yüksekler (2004).

Türkiye'de Sahra altı ülkelerden Afrikalıların yaşadığını bildiren ilk atflar 1980'lerde beliriyor. Ulaştığım kaynaklara göre bu ilk Afrikalılar üniversite öğrencisiydi. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nden olan ama Türkiye'de uzun yıllar yaşamış profesyonel meslek sahibi bir görüşmecim, kendisinden önce Türkiye'ye ilk gelmiş hemşerilerinin 1980'lerde üniversitede okuyan üç öğrenci olduğunu söyledi. Bu üçü, daha sonra Türk vatandaşı olan kadınlarla evlenmişler, ikisi halen hayattaymış. Bu bilgiyle uyum içinde olan başka bir kaynak, İstanbul'da Afrikalı göçmenler üzerine alan araştırmasına dayanan erken tarihli bir tez çalışması; 1990'larda Afrikalı üniversite öğrencisi arkadaş çevrelerini anlatıyor (Öcal 2005, 20-22, 39-40).

1981'de askeri darbe hükümetinin kurduğu Yükseköğretim Kurulu'nun [YÖK] başlattığı uygulamalar arasında yabancı öğrencilere verilecek "Hükümet Bursları" ve onlar için ayrı bir üniversite giriş sınavı bulunuyordu. Bu iki uygulama yabancı öğrenciler için Türkiye'de üniversite eğitimi almayı daha cazip kıldı. Sayıları artmaya başladı. Ekim 1983'te Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Kanun (No. 2922) çıkarıldı.⁷ Kurulan ANAP hükümeti aynı politikayı sürdürdü.

Başlangıçta, yabancı öğrencilerin çoğu Orta Asya'nın Türkî cumhuriyetlerinden geliyordu. 1990'larda daha fazla öğrenci çekmek için Ortadoğu ve Afrika ülkelerine yönelme oldu. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansının (TİKA) verdiği yardımlar arasında yabancı öğrenci bursları da vardı (Kaya 2021). 2011'de yabancı öğrenci sayısı 30 bini aştı, ondan sonra da her yıl katlanarak artmaya başladı. Artık bu gelişme hükümet burslarına bağlı olmaktan çıkmıştı, Afrikalı öğrencilerden çoğunun eğitim masraflarını kendi aileleri karşılıyordu. Dördüncü ve beşinci bölümlerimizde Bilge Çağatay ve Erdem Kayserilioğlu'nun açıkladıkları gibi, günümüzde de çoğu yabancı öğrencinin eğitim masraflarını ülkelerinde oturan kendi aileleri ödüyor. 2000 yılından önce, Afrikalı öğrencilerin bazıları, merkezi Cidde'de olan ve birçok ülkeden öğrenciye kendi ülkeleri dışında yüksek öğrenim görmek için burs veren İslam Kalkınma Bankası'nın desteğiyle Türkiye'ye gelmişti. Daha sonra Türkiye hükümetinden destek gören tarikatlar, özellikle Gülen Cemaati, eğitim alanında bir rol oynadı. Örnek olarak, Kongolu görüşmecim 1996'da Türkiye'nin verdiği devlet bursuyla gelmiş, Ankara Üniversitesinin hukuk fakültesinde okumuş ve dört yılda mezun olmuştu. Mezuniyetinden sonra on yıl boyunca Gülen Cemaati'nin çift yönlü ticaret ve eğitim kurumlarında çalışma alanı buldu (Müslüman olmadığı halde).

7 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc066/kanundmc066/kanundmc06602922.p.

Yabancı üniversite öğrencilerini başka göçmenlerden kesin çizgilerle ayırmak doğru değil. Birçok yabancı öğrenci, eğitim bursunu uluslararası hareketlilik fırsatı saydığı için değerli buluyor. Eski yıllarda olduğu gibi bugün de Türkiye'de üniversite okuyan Afrikalı öğrenciler arasında yüksek eğitimde edindiği uzmanlık alanını mezuniyetinden sonra kendisine meslek olarak seçmiş olan kişilerin sayısı son derece az. Bazıları üniversiteyi bitirip diploma bile alamıyor. Üniversitede edinilen mesleki uzmanlığın iş bulmakta yararlı olmamasının değişik kurumsal ve çevresel nedenleri var. Göçmen mezunların büyük çoğunluğu için Türkiye'de aldıkları üniversite eğitimi, sadece daha sonra Türkiye'de veya Afrika'da ticaret veya başka değişik bir alanda çalışmak için hazırlık ve ilişkiler ağı kurma dönemi olarak değer taşıyor.

Afrika'dan gelen insanların sayısı ve çeşitliliği 1990'larda arttı. Önce Kuzey Afrika ülkeleri Tunus, Cezayir ve Libya'yla inşaat şirketleri ve başka ticari kuruluşların öncülüğünde çok yönlü iş ilişkileri gelişti. Bunları aynı ülkelerden küçük ölçekli ticaret erbabı (bavul ticareti ziyaretçileri) izledi. Onların peşinden de Batı Afrikalı erkek ve kadın iş insanları İstanbul'a gelmeye başladı. Araştırmacı olarak bunun farkına varmam, ilk olarak 2000 yazında Senegal, Mali ve bazı başka Batı Afrika ülkelerinde sınır ötesi ticaret yapan kadın tüccarlar üzerine yaptığım bir etüt sırasında oldu. Daha önce literatürde rastlamadığım ve beklemediğim durumlara rastlıyordum. Birincisi, ticaret yapan muhataplarım küçük ölçekte iş görseller de etkinliklerini Batı Afrika ülkeleriyle sınırlamıyordu. Dünyaya açılmışlardı ve mal tedariki için Dubai, Hong Kong, Tayvan veya Çin Halk Cumhuriyeti'ne gidiyorlardı. Türkiye'yi o tarihte yeni yeni keşfetmeye başlamışlardı.

Bu durumdan bana ilk söz eden Senegalli bir tüccar kadın oldu. Bir diplomatla evliydi, ama kendi hesabına yarı zamanlı ithalat yapıyordu. Ayrıcalıklı sosyal durumunun verdiği seyahat imkânları yeni tedarik merkezleri keşfetmesine yardım ediyordu. Sözelimi, Avusturya'dan, Batı Afrika'da lüks elbise dikimi için gözde tutulan pamuklu damasko kumaşı eşantyonları alıp Hindistan'a götürmüş, bunların benzerini dokuyacak ve daha hesaplı fiyata satacak bir tekstil fabrikası bulmuştu. Türkiye'den de ithal edilebilecek mallar bulunduğunu söyledi. Daha sonra başkaları da Türkiye'de uygun fiyata tedarik edilebilecek imalat ürünü başka mallar bularak bu ticareti geliştirdi. Afrika'ya ihraç için alınan mallar arasında hazır giyim eşyası, mutfak donanımı, plastik eşyalar, inşaat malzemeleri, çelik kapılar, mobilya, otomobil ve motosiklet yedek parçaları, ısmarlama imal edilmiş makineler vardı. Zamanla, Afrikalı tüccar ziyaretçilerin yeni mallar ve yeni tedarik noktaları bulmalarında ve bu dış satım alanının genişlemesinde İstanbul'da sürekli

yaşamaya başlamış olan ve sayıları çoğalan Afrikalıların büyük payı oldu. Bunlar Türkiye'ye yerleşince ücretli işlerde ya da kargo/nakliye bürolarında çalışıyordu; veya üniversite öğrencisi idiler, ama okul zamanları dışında veya tatillerde tüccar ziyaretçi rehberliği yapıyorlardı.

İstanbul'daki Afrikalı göçmenler arasında, tam zamanlı olarak ticaret yapan veya ücretli işlerde çalıştığı halde yarı zamanlı olarak yurt dışına mal göndererek ek gelir elde edenlerin bağlantıları Afrika'yla sınırlı değil. Bazılarının Avrupa veya Amerika'da yaşayan akrabaları, tanıdıkları var. Onlarla da iş ilişkileri geliştiriyorlar. Bazen onlardan ticari gönderimler için sipariş alıyorlar. Mal tedariki için İstanbul'a gelen Afrikalı ziyaretçi tüccarlar arasında Avrupa veya Amerika ülkelerinde yerleşmiş olanlar var. Oralarda göçmen olarak yaşıyorlar, ama Türkiye'ye gelip mal alıyorlar. Türkiye'de birkaç yıl geçirdikten sonra Batı Avrupa'da bir ülkeye gitmiş ve orada iltica başvurusu yapmış tanıdığım Afrikalıları arasında bile Türkiye ile daha önce kurmuş oldukları iş ilişkilerini devam ettirenleri biliyorum. Buldukları yerde Afrika'daki dükkâncılardan siparişler almaya devam ediyorlar, bunun üzerine İstanbul'da eskiden beri bağlantıda oldukları toptancılardan istenenleri tedarik ederek Afrika'ya göndertiyorlar. Ödemeler uluslararası havale şeklinde bir ülkeden başka ülkeye gönderiliyor.

Yeni iletişim araçları, dış satımı sadece tam zamanlı kurulu iş olarak değil, kişisel ölçekte, ücretli çalışmanın yanı sıra aralıklı olarak yapılan bir yan iş olarak yürütme imkânı veriyor. Akıllı telefonların ortaya çıkması, Facebook ve Instagram gibi sosyal medya ortamlarının yaygın kullanımı, Western Union, MoneyGram gibi çabuk ve zahmetsiz uluslararası para transfer bürolarının çoğalması, sosyal medyada teşhir edilen fotoğraflarla bir çeşit katalog geliştirip kişisel ağında duyurma ve gelen perakende siparişleri postayla kişisel gönderi şeklinde alıcısına ileterek iş yürütmeyi mümkün kılıyor. Bu yeni olanaklar Afrika'dan Türkiye'ye göçü daha da cazip kıldı.

Afrikalı göçmenler arasındaki çeşitliliğin, ama iletişimin ve değişik türden bağların oluşturduğu toplumsal yoğunluğun farkında olmak göçmen dünyasını anlamak için ilk adım. Okumak için gelen Afrikalı gençler ve çalışmak için aynı ülkelerden gelen başka insanlar birbirlerine tamamen karışmıyor, aynı çevrelerde yatıp kalkmıyor, ama aralarında temas ve örtüşme var: Gündelik ücretli işlerde çalışanların bazıları hem kendi hesaplarına mal göndererek birer kişisel müteşebbis gibi davranıyor hem de zamanı elverdiği zaman Türkiye'ye mal tedariki için gelen tüccar hemşerisine rehberlik yapıyor. Futbolcu olma hayaliyle gelen gençler atölyelerde çalışıyor, aynı zamanda müzisyenlik yapıyor. Üniversite öğrencisi, mezun olunca kargo

dükkânı açıp kendi hesabına veya başkaları için komisyon üzerine Afrika'ya mal gönderiyor. Kimisinin, bütün bunların yanı sıra bir kilise grubunda faal rolü var veya bir Müslüman tarikatının başta gelen üyeleri arasında. Grupların birinden öbürlerine geçişler oluyor, göçmenler arasında iletişim, iş birliği, ortaklık veya rekabet bağları var. Birlikte ulusal göçmen dernekleri etkinlikleri düzenliyor veya bayram kutlamaları gerçekleştirebiliyorlar.

Türkiye'de hükümetlerin siyasi seçimleri, Afrika ülkeleriyle geliştirdikleri diplomatik, ticari, eğitimsel, siyasi ve askeri ilişkiler, Afrika'dan göçün gelişmesini destekleyen ve pekiştiren etkenler oldu. Yukarıda ANAP hükümetinin 1980'lerdeki dış politikasını andım. İkinci dönemeç, İsmail Cem'in dışişleri bakanlığı sırasında 1998'de "Afrika Açılımı" hamlesi oldu. Bu politikayı 2002'den sonraki AKP hükümetleri, bazı ticari çevrelerin ve tarikat kuruluşlarının desteği-ortaklığı-katılımıyla geliştirdi (Özkan ve Akgün 2010; Harte 2012). Mesafe taşlarından biri, 2005'in "Afrika Yılı" ilan edilmesiydi. Bir gazete yazısı, Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki ilişkilerinin geldiği durumu şöyle özetliyor: Türkiye'nin Afrika'da 43 ülkede büyükelçiliği, 22 ülkede TİKA Proje Koordinasyon Ofisi, 26 ülkede 175 Maarif Okulu, 10 ülkede Yunus Emre Enstitüsü Merkezi var. Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB), Afrika ülkelerinden gelen öğrencilere 2010-2019 yılları arasında lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde 5 bin 259 eğitim bursu sağladı. Afrika'nın 40 ülkesinde 61 noktaya Türk Hava Yolları'nın (THY) uçuşları bulunuyor. Bunların yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde güvenlik operasyonlarına katılıyor, Libya ve Somali'de askeri eğitim üsleri var. Yine güvenlik alanında, Türkiye 19 Afrika ülkesinde askeri ataşelik bulunduruyor (Devecioğlu 2021).⁸

Savunma ve güvenlik alanına, son yıllarda artmış olan ihracat eklenebilir. Türkiye Nijerya başta olmak üzere Ruanda, Burkina Faso, Gana, Uganda ve Senegal'e zırhlı araçlar, piyade silahları, insansız hava araçları (İHA) ve deniz araçları satıyor; ayrıca Batı Afrika ve Doğu Afrika'daki ülkelerin bir çoğu ve Güney Afrika ile askeri personel yetiştirme ve işbirliği anlaşmaları yapılmış.⁹

Göçün Afrika ülkeleriyle çok yönlü iş birliği ortamında yükselmesi, bütün göçmenlerin oturma veya çalışma izni almalarını yaygınlaştırmadı, ama 2012'den sonra bazı göçmen toplulukları için biraz kolaylık sağladı. Sözgelimi, Senegallilerin oturma izni verilme konusunda kayırdığı gözlemi öbür Afrikalı göçmenler arasında haksızlığa uğramış olma duygusu yarattı. Bu-

8 Alıntıdaki veriler ayrıca kontrol edilmedi.

9 <https://www.dw.com/en/turkey-deepens-its-defense-diplomacy-in-africa/a-63586344>.